

№27 (2018) стор. 50-57

The National Academy of Fine Arts and Architecture

Ukrainian Academy of Fine Art. Research and Methodology Papers

ISSN 2411-3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 069-021.341(477-25)

ORCID [Er49739708](https://orcid.org/Er49739708)

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.50-57>

Леонід Прибега

кандидат архітектури,

професор

Prybega@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

***Анотація.** У статті стисло висвітлюються окремі сторінки історії створення музею просто неба в Києві, звертається увага на внесок пам'яткоохоронної громадськості і науковців у його становлення як наукового закладу, та роль архітектурного колективу, основу якого склали випускники Київського державного художнього інституту, у виробленні проектної концепції формування експозиції музею. Реалізована проектна пропозиція у вигляді системи регіональних етноутворень (Середня Наддніпрянищина, Полтавщина і Слобожанщина, Полісся, Поділля, Карпати, Південь України), органічно вписаних до природного ландшафту території, розглядається як модель традиційного середовища, сформованого з реліктових споруд і автентичних предметів побуту. Сформоване на науковому підґрунті таке пам'яткове утворення репрезентує культурне середовище, наближене до традиційного, і забезпечує достеменно висвітлення глибинного коріння народних архітектурно-будівельних і побутових традицій українського народу й, відповідно, потребує належного захисту та охорони.*

Дослідження проілюстроване світлинами автора.

***Ключові слова:** музей просто неба, скансен, народна архітектура, пам'ятка традиційної архітектури, архітектурна експозиція, традиційне середовище, модель середовища, етноархітектура, етнорайонування.*

НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ НАРОДНОЙ АРХИТЕКТУРЫ И БЫТА: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ АРХИТЕКТУРНОЙ ЭКСПОЗИЦИИ.

Леонид Прибега

***Аннотация.** В статье кратко освещаются отдельные страницы истории создания музея под открытым небом в Киеве, обращается внимание на вклад ученых и общественности по охране памятников в его становление как научного учреждения, роль архитектурного коллектива (основу которого составляли выпускники Киевского государственного художественного института) в разработке проектной концепции формирования экспозиции музея. Реализованное проектное предложение в виде системы региональных этнообразований (Среднее Приднепровье, Полтавщина и Слобожанщина, Полесье, Подолье, Карпаты, Юг Украины), органично вписанных в природный ландшафт территории, рассматривается как модель традиционной среды, сформированная из реликтовых сооружений и аутентичных предметов быта. Созданный на научной основе комплекс памятников архитектуры представляет культурную среду, близкую к традиционной, и обеспечивает истинное понимание*

глубинных корней народных архитектурно-строительных и бытовых традиций украинского народа и, соответственно, требует надлежащей защиты и охраны. Исследование проиллюстрировано фотографиями автора.

Ключевые слова: музей под открытым небом, скансен, народная архитектура, памятник традиционной архитектуры, архитектурная экспозиция, традиционная среда, модель среды, этноархитектура, этнорайонирование.

NATIONAL MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE: HISTORY OF CREATION AND THE FOUNDATIONS OF SHAPING THE ARCHITECTURAL EXPOSURE.

Leonid Prybiega

Abstract. This article briefly covers some pages in the history of creation of the open-air museum in Kyiv, including the input of the memorial protection community and scientists into the museum's growth into a scientific institution, as well as the role of the architectural department (mainly consisting of graduates of Kyiv State Art Institute) in developing the project concept for shaping the museum exhibition. The implemented project suggestion in the form of a system of regional ethnic formations (Mid-Dnieper Ukraine, lands of Poltavshchyna and Slobozhanshchyna, Polissya, Podillya, Carpathian region and the South of Ukraine) organically matched the natural landscape of the location. This presentation is viewed as a model of a traditional environment consisting of preserved buildings and authentic household items. Built on a scientific basis, this kind of monument formation represents a cultural environment close to the traditional one, and provides an accurate coverage of the deep roots of folk Ukrainian architectural, construction and household traditions. Therefore, the formation mentioned above requires competent preservation and maintenance.

This paper is illustrated with the photos, taken by the author.

Keywords: open-air museum, folk architecture, traditional architecture monument, architectural exhibit, traditional environment, environment model, ethno-architecture, regional assignment.

Вступ. Музеєфікація старожитностей традиційної культури, зокрема пам'яток народної архітектури, набула поширення в Україні у 60–70-ті роки минулого сторіччя. Музеї народної архітектури та побуту, або так звані скансени, були створені в Переяславі-Хмельницькому, Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях. Така форма охорони базувалася на перенесенні характерних традиційних споруд та їхньому суміщенні в експозиційні комплекси на вільних від забудови територіях. Водночас виявляли й збирали унікальні предмети побуту, зразки традиційного одягу, знаряддя праці, вироби народних ремесел тощо і розміщували їх у перевезених і реставрованих пам'яткових спорудах. Попри всілякі критичні зауваження, така форма музеєфікації артефактів народної культурної спадщини на той час була єдино можливою, забезпечила повноцінне збереження численних, приречених на зникнення, зразків матеріальної народної культури.

Одним з найбільших і найвідоміших музеїв просто неба в Україні і Європі є Національний музей народної архітектури та побуту, що розмістився на околиці Києва біля селища Пирогів. Його експозиція займає територію близько 150 га й нараховує понад 300 унікальних пам'яток народної архітектури,

Церква Св. Параскеви з с. Зарубинці Черкаської обл. 1742 р.

Хата з с. Яснозір'я Черкаської обл. Поч. ХХ ст.

які в поєднанні з предметами традиційного вжитку віддзеркалюють національну культуру українців різних етнічних регіонів держави.

Постановка проблеми. В наступному 2019 році відзначатиметься 50-та річниця створення Національного музею народної архітектури та побуту. На тлі ювілейної дати, з урахуванням часової відстані та позицій сучасної пам'яткоохоронної методології, соціальних змін варто порушити питання як історії створення музейної експозиції, так і засад її формування; проаналізувати стан схоронності пам'яток архітектури і визначити, яким чином забезпечити їхню подальшу належну охорону, зберегти історико-культурний потенціал кожного експоната як твору мистецтва й документа історії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До висвітлення історії створення та засад формування архітектурно-етнографічної експозиції київського скансена долучалося чимало науковців та пам'ят-

Хата з с. Попівка Полтавської обл. ХІХ ст.

кознавців, зокрема З. Гудченко, В. Шмельов, Л. Прибега та інші. Вперше системно охарактеризована структурна побудова київського музею народної архітектури та побуту, викладено принципи формування архітектурної експозиції у дослідженні З. Гудченко (17–50). У праці про музеї просто неба В. Шмельов також порушує питання структури київського скансена, методики формування архітектурної експозиції, але значну увагу приділяє історії та організаційним питанням створення музейного закладу (90–116). Детальнішу інформацію про структуру експозиції та характеристику архітектурних експонатів знаходимо у путівнику «Музей народної архітектури та побуту УРСР» та енциклопедичному виданні «Звід пам'яток історії та культури України»

Розглядаючи питання реставрації пам'яток архітектури, зокрема дерев'яного зодчества, охорони історичного середовища об'єктів культурної спадщини, не оминув увагою архітектурну експозицію Національного музею народної архітектури та побуту й Л. Прибега.

З огляду зазначених праць випливає, що на сьогодні відсутня сучасна комплексна оцінка такої своєрідної форми охорони пам'яток архітектури, як музей просто неба, не розкриті сутність традиційного середовища музейного утворення й засади його утримання. Залишаються невисвітленими й маловідомими окремі сторінки історичної біографії музею.

Мета дослідження. З урахування вище зазначеного, мета дослідження полягає в розширенні та поглибленні історичної інформації про створення київського скансену, а також у розкритті сутності сформованого традиційного середовища музейної експозиції, параметрів його охорони.

Виклад основного матеріалу. Створення музею народної архітектури та побуту України в Києві офіційно бере свій відлік від 28 лютого 1969 року, коли з ініціативи щойно заснованого Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (1966 р.) і клопотаннями Міністерства культури, Академії наук та Держбуду Рада Міністрів Української РСР прийняла постанову «Про створення Державного музею народної архітектури та побуту». Однак перші кроки на шляху створення музею просто неба в Києві були розпочаті ще у 1967 р. під егідою тодішнього очільника Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури П. Т. Тронька групою відо-

Хата з с. Яснозір'я Черкаської обл. Інтер'єр житлового приміщення

мих науковців, діячів культури, архітекторів, зокрема П. Юрченка, Г. Логвина, П. Костирка, В. Самойловича та інших (Законодавство 86). Вони започаткували розробку майбутньої архітектурної експозиції, й розпочалися пошуки місця для її розміщення. Ідея формування музею на узбіччі Голосіївського лісу біля селища Пирогів належить П. Юрченку, і на початку 1969 року вона отримала підтримку і схвалення. Водночас інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України була розроблена тематична програма архітектурної експозиції музею.

Доречно зауважити, що П. Костирко та В. Самойлович – професори Київського державного художнього інституту – широко залучали до пошуку ідей організації музейної експозиції студентів архітектурного факультету. Серед дипломних робіт випуску 1970 року привертають увагу кілька проєктів Республіканського музею народної архітектури та побуту в Києві. Найбільше схвальних відгуків отримав проєкт випускника архітектурного факультету В. Романова, виконаний у навчально-творчій майстерні П. Костирка під керівництвом професора В. Самойловича. Певною мірою цей проєкт був використаний для подальшого проєктування музею.

На основі попередніх науковообґрунтованих програм та концептуальних проєктних розробок у 1970 році Київський науково-дослідний і проєктний інститут містобудування розпочав розробку генерального плану музейного комплексу, пізніше доопрацьованого в проєктному інституті УкрНДІПцивільсьбуд.

Воскресенська церква з с. Кисоричі Рівненської обл. 1789 р. в експозиції зони «Полісся»

Одночасно з початком формування архітектурної експозиції у 1970 році для забезпечення натурних досліджень пам'яток, розробки проєктно-реставраційної документації та виконання будівельно-реставраційних робіт на об'єктах, що відбиралися для формування експозиції музею, в системі Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури було створено Республіканське

Іл. 5. Вітряк із с. Кудряве Сумської обл. XIX ст.

Група поліських вітряних млинів в експозиції музею

спеціальне будівельно-реставраційне управління, згодом реорганізоване у Спеціальну науково-реставраційну виробничу майстерню з проектним сектором, основою якої став архітектурно-реставраційний відділ. Його завданням стало проведення досліджень та розробки проектно-реставраційної

Фрагмент музейної експозиції «Закарпаття»

документації на архітектурні експонати музею. У 1973 році його очолив випускник архітектурного факультету художнього інституту Л. Прибега (майстерня проф. П. Костирка).

Загалом до розробки генерального плану, виявлення та відбору архітектурних експонатів, їхніх натурних обстежень, обмірів, розробки проектно-реставраційної документації, облаштування території та інтер'єрів, формування всієї інфраструктури музейного ансамблю було залучено великий загін фахівців-архітекторів, істориків, етнологів, реставраторів, інженерів різного профілю, будівельників, згуртована праця

Хата з с. Яришів Вінницької обл. XVIII ст.

яких дозволила уже в липні 1976 року відкрити для відвідувачів першу чергу експозиції музею.

Попри низку критичних зауважень на той час, будівництво музею продовжувалося, бо така форма збереження пам'яток традиційної архітектури була єдино можливою. Вже за часів незалежної української держави, коли суспільство оцінило значущість музейної експозиції як ефективної форми збереження й популяризації пам'яток національної культури, за значний внесок у проектування і будівництво Державного музею народної архітектури та побуту України в Києві Указом Президента України група архітекторів: В. Г. Баранько, С. В. Верговський, Л. В. Прибега, В. О. Романов, В. О. Сікорський, В. М. Стамов, М. С. Ходаківський та мистецтвознавець С. П. Смолінський були удостоєні Державної премії в галузі архітектури 2002 року.

Серед численного колективу учасників створення архітектурної експозиції музею переважну більшість складають архітектори – випускники різних років архітектурного факультету Київського державного художнього інституту (тепер Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури).

Окрім імен, названих вище, до створення київського скансена долучалися З. Гудченко, В. Красенко, П. Лошак, Б. Лук'ячук, А. Матвієнко, П. Вовченко, В. Вечерський, І. Поліщук, В. Останін та ін.

Запропонована творчим колективом архітекторів концепція побудови архітектурної експозиції музею й послідовно реалізована в конкретних природно-ландшафтних умовах відведеної території виявилася досить вдалою, забезпечила створення функціонально й композиційно довершеного утво-

рення, що загалом сприймається як цілісний просторовий ансамбль.

Архітектурно-планувальна й просторова структура музею, принципи і методи формування експозиції визначалися системою історико-етнічного районування народної культури України. Важливою передумовою такого підходу до створення експозиції була й та обставина, що для народної творчості характерні регіональна спільність і усталеність культурних традицій, зокрема архітектурно-будівельних. Ці фактори й зумовили визначення головних засад побудови експозиції – суміщення пам'яток народного зодчества за регіональними ознаками та формування з них своєрідних етноосередків, скомпонованих з характерних садиб та осібних будівель. Кожен окремо взятий осередок покликаний репрезентувати архітектурно-будівельну творчість та побутову культуру й звичаї населення певної історико-етнічної зони України: Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини і Слобожанщини, Полісся, Поділля, Карпат та Півдня України. Тобто, експозиційну територію поділено згідно із зонуванням за культурними традиціями на шість секторів – етноосередків. Кожен осередок – це композиційно завершений фрагмент традиційної забудови українського села XIX – початку XX ст. й складається з найбільш характерних селянських дворів, а також поєднує традиційні громадські та виробничі будівлі, що були поширені у відповідних регіонах у минулому. Водночас, змодельоване таким чином традиційне архітектурне середовище доповнюють зібрані автентичні предмети селянського побуту, зразки народного одягу, знаряддя праці, вироби народних ремесел тощо.

Будівлі-експонати, з яких сформовані етноосередки, в більшості випадків є автентичними, максимально забезпечено схоронність їхньої оригінальної матеріальної структури у процесі переміщення та проведення реставраційних робіт. З огляду на значущість виявлення засобами етнокспозиції глибинного коріння традицій народної творчості, національних культурних традицій, метою реставрації було повернення пам'яткам архітектури первинних форм і пластичного опорядження, дотримання традиційних прийомів зведення будівель у минулому.

Така система пам'яткоохоронного моделювання регіональних етноосередків скансена загалом забезпечила повноцінне збереження пам'яток народ-

Хата з с. Стеблівка Закарпатської обл. Поч. XX ст.

ної архітектури, а наповнення створених утворень відповідно до функцій споруд традиційними автентичними предметами побуту, іншими аксесуарами народної культури, а також формування характерного озеленення садиб, дозволили достовірно відтворити характер традиційного середовища життєдіяльності українців XIX – початку XX ст.

Окрасою та композиційними акцентами зональних експозиційних осередків київського скансена стало чимало врятованих визначних пам'яток дерев'яного храмобудування, як наприклад, Михайлівська церква (1600 р.) із с. Дорогінка Київської обл., Покровська церква (1792 р.) із с. Плоске Закарпатської обл., церква Св. Параскеви (1742 р.) із с. Зарубинці Черкаської обл. та інші.

Роль композиційної домінанти музейної експозиції, довкола якої компонується зональні осеред-

Покровська церква з с. Плоске Закарпатської обл. 1792 р. в експозиції зони «Карпати»

Гражда з смт Верховина Івано-Франківської обл. XIX ст.

ки, виконує розміщена на пагорбі група вітряних млинів. Їхні своєрідні казкові форми перегукуються з вітряками чи іншими домінуючими об'єктами, встановленими в локальних осередках. Таким чином сформована система візуальних орієнтирів, завдяки яким досягається просторова цілісність

Вітряк із с. Лівинці Чернівецької обл. Поч. XX ст.

всього музейного комплексу. Вдале використання ландшафтних особливостей території скансену та відповідне розміщення реліктових споруд забезпечили формування утворення, яке не тільки відповідає вимогам функціональної та естетичної організації музейних експозицій, а й загалом сприймається як унікальний пам'ятковий ансамбль з характерним середовищем, наближеним до традиційного, і в контексті якого забезпечується комплексна і повноцінна охорона пам'яток народної творчості, розкривається їхня культурна й побутова змістовність.

Сформований на науковому підґрунті з автентичних традиційних об'єктів архітектури і предметів побуту за регіональними ознаками, такий ансамбль слід розглядати як комплексну пам'ятку й, відповідно, створювати умови для її охорони в процесі функціонування музейної експозиції, не привносити в уже сформоване середовище музейних об'єктів атрибутів іншої культури чи історичної доби, щоб не спотворювати усталений середовищний устрій пам'яток-експонатів.

Прикладом нерозуміння сутності музейної експозиції київського скансену та її спотворення може слугувати ситуація з встановленням на території музею пам'ятки дерев'яної храмової архітектури Лівобережного Полісся – Миколаївської церкви з с. Городище Чернігівської області.

Зведений народними майстрами в 1763 році у традиційних формах, тобто тризрубний, триверхий, храм у 1888 році був перебудований епархіальним архітектором за зразковим проектом російського Синоду. Прибудована до бабинця масивна дзвіниця та прирубані до нави бокові приділи з портиками докорінно змінили традиційний для українського храму вигляд церковної споруди, спотворили її масштабність. Тож, здавалося б, реставрація цієї пам'ятки в експозиції музею мала бути спрямована на відновлення первісного вигляду храму – тризрубного, тривершого без будь-яких пізніших прибудов, – тобто на час його створення – 1763 рік. А насправді, будівля церкви постала на початку 2018 року в експозиції музею у формах 1888 року. На сьогодні цей об'єкт помітно дисонує в системі скансену. І найважливіше – які ж традиції таким виглядом реставрованої пам'ятки стверджуються в експозиції Національного музею народної архітектури та побуту? Як це узгоджується з музей-

ним середовищем, сформованим за ознаками національних традицій в архітектурі і побуті?

Варто звертати увагу й на змістовну складову сучасних масових заходів, що періодично відбуваються в експозиційному середовищі. Такі дії мають доповнювати й поглиблювати пізнання давніх народних традицій, збагачувати експозиційне середовище, сформоване для забезпечення належної охорони пам'яток народної архітектури та традиційних предметів побуту як документальних свідчень історичного минулого й автентичних творінь мистецтва.

Висновок. Отже, вдале використання ландшафтних особливостей території та дотримання нау-

ково-методичних засад пам'яткоохоронної науки, глибоке знання народних архітектурно-будівельних традицій українського народу дозволили сформуванню архітектурно-етнічне утворення, що історично достеменно віддзеркалює характерні особливості культурного середовища українського села XIX – початку XX ст. й має розглядатися як пам'яткове утворення, що покликане донести витoki народних традицій до нащадків. Відповідно, за нинішніх умов воно потребує захисту як від найближчого зовнішнього модернового оточення, так і від будь-яких нехарактерних привнесень до його вже усталеного внутрішнього устрою.

Цитовані праці

- Гудченко, Зоя. *Музеї народної архітектури України*. Київ: Будівельник, 1981. Друк.
- Законодавство про пам'ятники історії та культури: *Збірник нормативних актів*. За ред. О. Н. Якименко. Київ: Політвидав України, 1970. Друк.
- Звід пам'яток історії та культури України*. Кн.1. Ч. 2. Відп. ред. П. Тронько та ін. Упоряд. В. Горбик та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 2004. Друк.
- Музей народной архитектуры и быта Украинской ССР: Фотопутеводитель*. Авт.-сост. А. В. Матвиенко и др. Киев: Мистецтво, 1985. Печать.
- Прибега, Леонід. «Архітектурно-етнографічна експозиція в Пирогові як модель традиційного середовища». *Народне мистецтво* 1–2 (2002): 2–6. Друк.
- Прибега, Леонід. «До історії створення архітектурної експозиції Музею народної архітектури та побуту України». *Відлуння віків* 1 (2009): 14–18. Друк.
- Шмелёв, Виктор. *Музеи под открытым небом*. Киев: Наук. думка, 1983. Печать.

References

- Hudchenko, Zoia. *Muzei narodnoi arkhitektury Ukrainy*. Kyiv: Budivelnyk, 1981. Druk.
- Zakonodavstvo pro pamiatnyky istorii ta kultury: Zbirnyk normatyvnykh aktiv*. Za red. O. N. Yakymenko. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 1970. Druk.
- Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy*. Kn.1. Ch. 2. Vidp. red. P. Tronko ta in. Uporiad. V. Horbyk ta in. Kyiv: Ukr. entsyklopediia, 2004. Druk.
- Muзей narodnoy arkhitektury i byta Ukrainskoy SSR: Fotoputevoditel*. Avt.-sost. A. V. Matvienko i dr. Kiev: Mistetstvo, 1985. Pechat.
- Prybieha, Leonid. «Arkhitekturno-etnohrafichna ekspozytsiia v Pyrohovi yak model tradytsiinoho seredovyshcha». *Narodne mystetstvo* 1–2 (2002): 2–6. Druk.
- Prybieha, Leonid. «Do istorii stvorennia arkhitekturnoi ekspozytsii Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy». *Vidlunnia vikiv* 1 (2009): 14–18. Druk.
- Shmelyov, Viktor. *Muzei pod otkrytym небом*. Kiev: Nauk. dumka, 1983. Pechat.

Подано до редакції 13.09.2018

Рецензенти:

Жовква О. І. – доктор архітектури;

Скорик Л. П. – кандидат архітектури, професор.